

Političke borbe i filozofija povijesti

Vuković, Dejan

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:876146>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-06**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci

Filozofski fakultet

Rijeka

Dejan Vuković

Političke borbe i filozofija povijesti

ZAVRŠNI RAD

Rijeka, 2020.

Sveučilište u Rijeci

Filozofski fakultet

Odsjek za filozofiju

Dejan Vuković

MATIČNI BROJ: 00090760212

Političke borbe i filozofija povijesti

ZAVRŠNI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Neven Petrović

Preddiplomski studij: dvopredmetni studij Filozofije i Engleskog jezika i književnosti

Rijeka,

Rujan, 2020

Sadržaj

Uvod.....	1
Marx.....	2
Toynbee.....	6
Carlyle.....	14
Zaključak.....	17
Literatura.....	18

Uvod

Tema ovog rada su različiti filozofski pristupi povijesti i političkim borbama koje su ju obilježile. Literatura koja je korištena za ovaj rad se sastoji od radova filozofa povijesti (između ostalog): Karl Marx: 18. Brumaire Louisa Bonaparte, Istraživanje istorije Arnolda Toynbeeja, Propast zapada Oswalda Spenglera, O herojima, obožavanju heroja i herojskom Thomasa Carlylea i Filozofija historije Predraga Vranickog.

Prvi dio rada bazira se na političkoj analizi prilika u Francuskoj 1848.-1851, tj. na državnom udaru koji je izvao tadašnji predsjednik Francuske Louis Bonaparte i svemu onome što mu je prethodilo, kao i na međusobnim odnosima političkih frakcija u francuskom parlamentarnom životu i izvan njega.

Drugi dio zasnovan je na Istraživanju istorije Arnolda Toynbeeja i pokušava prenijeti suštinu vrlo sadržajnog djela u kojem se autor bavio sudbinama 23 civilizacije, pokušavajući pronaći pravilnosti i zakone u njihovom postojanju i potonjem propadanju, ne bi li iznjedrio uniformiranu teoriju povijesti.

Treći je O herojima, obožavanju heroja i herojskom Thomasa Carlylea, u kojem on daje pregled nekih značajnih povijesnih osoba i njihovih karakteristika koje ih obilježavaju kao velikane i guraju među one koji oblikuju povijest, što je temeljno djelo tzv. teorije o velikanima (great men theory).

Ova tri djela izabrao sam za okosnicu rada kako bih predstavio tri prilično različita filozofska pristupa povijesti i njihove argumente, odnosno stajališta. U posljednjem dijelu rada iznosim svoj zaključak o tome koji od ova tri pristupa je najadekvatniji i zbog čega, te koje su najveće mane preostala dva pristupa.

Karl Marx

U svom magnum opusu Istraživanje istorije, Arnold Toynbee kaže kako je naša potreba da vidimo uzorak koji se ponavlja u misterioznom Svemiru stara koliko i ljudska vrsta.¹ Poznata nam je primjedba Karla Marxa na dobro znanu Hegelovu tezu prema kojoj se svi značajni povijesni događaji i osobe pojavljuju, odnosno odigravaju, dvaput. Marx ovome dodaje, prvi put kao tragedija, a drugi kao farsa.² Povijest, po njemu, stvaramo sami, ali ne kako nam se prohtije, već u okolnostima koje su unaprijed zadane.³

U značajnim povijesnim događajima, kao što su između ostalog revolucije, ljudi su skloni preuzimati estetiku i jezik, pa čak i imena iz prošlosti, koristeći ih za legitimizaciju svoje agende i mobilizaciju pristaša, kako bi uspostavili nove povijesne okolnosti. Martin Luther oponašao je apostola Pavla, francuski revolucionari iz 1789. oponašali su rimsku republiku, a oni iz 1848. oponašali su njih.⁴ Danton, Robespierre, St. Just i Napoleon srušili su stari feudalni poredak u Francuskoj i uspostavili vladavinu buržoazije koristeći se govorom starih Rimljana i romantizirajući svoju borbu predstavljanjem iste kroz antičku prizmu, čime je ona dobila jedan epski karakter koji opravdava sve nužne žrtve. Nešto ranije, Cromwell i Englezi su za potrebe svoje buržuske revolucije evocirali starozavjetnu retoriku, no kad je revolucionarni cilj ostvaren, primjećuje Marx ironično, John Locke je zauzeo mjesto Habakuka.⁵

Promatrajući navedene događaje, uočavamo razliku između revolucije u Engleskoj i one u Francuskoj 1789. u odnosu na revoluciju iz 1848. Naime, dok su u slučaju prve dvije duhovi prošlosti prizivani u svrhu glorifikacije borbe za nove ciljeve, a ne kako bi se parodirala prošlost, u slučaju potonje se prepoznaje farsa o kojoj je ranije bilo riječi. Analiziramo li ishod revolucije 1848. jasno je kako ono što je njome srušeno nije monarhija, već slobode koje su od monarhije ranije izborne.

¹A. Tonybee, 'Istraživanje istorije', Prosveta, Beograd, 1970. 20.str

²K.Marx, '18. Brumaire Louisa Bonapartea', Svjetlost, Sarajevo, 1974. 1. str

³K.Marx, '18. Brumaire Louisa Bonapartea', Svjetlost, Sarajevo, 1974. 1. str

⁴K.Marx, '18. Brumaire Louisa Bonapartea', Svjetlost, Sarajevo, 1974. 1. str

⁵K.Marx, '18. Brumaire Louisa Bonapartea', Svjetlost, Sarajevo, 1974. 1. str

Tri su perioda koja Marx identificira u događajima 1848.-1851, prvi je od pada kralja Louisa Philippea 24.2.1848. do prvog zasjedanja narodne skupštine 4.5.1848., zatim drugi, period konstituiranja narodne skupštine (4.5.1848.-29.5.1849.), i treći (29.5.1849.-2.12.1951.), period djelovanja te skupštine.⁶

Prvi period obilježila je privremenost, od privremene vlasti, pa do svih mjera koje su tad donešene, kao i to što su u tu privremenu vlast ušli svi oni politički činioци koji su sudjelovali u revoluciji, a to su dinastička opozicija, republikanska buržoazija, demokratski republikanci sitni trgovci, te socijaldemokratska radnička klasa. Kriza u veljači izvorno je nastala radi reforme prava na glasanje među višim slojevima i rušenja vladavine bankarske aristokracije, međutim, kad organi reda nisu pružili nikakav otpor vrijedan spomena nakon što su građani podigli barikade na ulicama, povratak republike postao je izvjestan. Prirodno, ovaj uspjeh su sve strane uključene u njega nastojale iskoristiti za sebe.

Proletarijat koji ga je izborio neposredno na ulici je unatoč realnim dometima tadašnjeg društva i odnosu snaga društvenih klasa unutar Francuske tražio socijalnu republiku, što naravno nije naišlo na oduševljenje njihovih dojučerašnjih saveznika, koji su zaposjeli najveći dio mjesta u privremenoj vlasti. Ova antiradnička koalicija uživala je većinsku podršku ostalih Francuza, tj. seljaka i sitnih trgovaca koji nisu dijelili oduševljenje pariškog radništva progresivnim političkim idejama.

U drugom periodu se konstituira narodna skupština, po održavanju izbora čiji su rezultati reflektirali stav ostatka Francuske o pretenzijama pariškog proletarijata. 15. svibnja Parižani su izašli na ulice, ovaj put protiv nacionalne skupštine, međutim jedini rezultat ovoga je bilo uklanjanje Blanquija i drugih njihovih vođa s političke scene.⁷ Narodna skupština na njihove zahtjeve reagirala je neprijateljski, što je dovelo do ustanka u Parizu u lipnju. Pariški proletarijat, prepušten sam sebi i bez saveznika, je poražen. Protiv njega su se udružili financijska aristokracija, industrijska buržoazija, srednja klasa, mali trgovci, vojska, sirotinjske četvrti organizirane u *Guarde Mobile*, javni intelektualci, kler i seljaci.⁸ S ovim porazom, proletarijat prestaje biti jedan od glavnih aktera političkih borbi, i svoju šansu da se u njih uključi nakon toga

⁶K.Marx, '18. Brumaire Louisa Bonapartea', Svjetlost, Sarajevo, 1974. 6. str

⁷K.Marx, '18. Brumaire Louisa Bonapartea', Svjetlost, Sarajevo, 1974., 8.str

⁸K.Marx, '18. Brumaire Louisa Bonapartea', Svjetlost, Sarajevo, 1974., 9. str

vreba iz pozadine, pridružujući se uvijek drugim strankama, tj. klasama, koje dolaze u sukob s onima iznad sebe, čije poraze onda dijeli.

Treći period, period djelovanja narodne skupštine, Marx opisuje kao priču o usponu i padu (čiste) republikanske buržajske stranke.⁹ Ova stranka je za vladavine Louisa Philippea bila glavna opozicija, njeni predstavnici su sjedili u narodnoj skupštini, a njeno glasilo *National* je važno za ugledne novine. Nakon revolucije, ova stranka preuzela je vodeće mjesto u narodnoj skupštini i izvršnoj vlasti. Vrhunac njene moći je druga polovina 1848, koja je obilježena proglašenim stanjem opsade Pariza i sastavljanjem novog republikanskog ustava. Ovaj ustav definirao je odnos između narodne skupštine i predsjednika koji ima izvršnu vlast na način da skupština ima ovlasti da izglasa nepovjerenje predsjedniku, ali da predsjednik nema načina da legalno raspusti skupštinu, čime su udareni temelji kasnijem raspletu. S predsjedničkim izborima u prosincu 1848. na kojima je pobijedio Louis Bonaparte, zenit moći republikanaca je prošao. Ishod ovih izbora Marx vidi kao odgovor seljaštva od kojeg se očekivalo da podnese troškove revolucije protiv ostalih društvenih klasa, odnosno, kao reakciju sela protiv grada.¹⁰

Nakon predsjedničkih izbora na kojima je pobijedio Bonaparte, pa do konstituiranja nove narodne skupštine u svibnju naredne godine, moć i utjecaj republikanaca su u konstantnom opadanju, dok utjecaj rojalista unutar vladajuće koalicije, kao i utjecaj predsjednika Bonapartea, rastu. Narodna skupština je prvo raspuštena u siječnju pod pritiscima rojalista čiji je interes između ostalog bio i to da republikanci ne budu oni koji će donositi zakone o religiji, obrazovanju, i sl, pa im se žurilo da što prije okončaju tekući mandat skupštine. Iz ove parlamentarne krize i kampanje rojalista protiv narodne skupštine, predsjednik Bonaparte je izvukao vrijedne pouke, koje su mu bile od koristi u sličnoj kasnijoj situaciji.

Nova narodna skupština konstituirana je 29.5.1949. a raspuštena 2.12.1951.¹¹ Uspoređujući revoluciju koja je započela 1789. i onu iz 1848, Marx zaključuje kako su u slučaju ove prve akteri izbijali na povijesnu scenu smjenjujući prethodne aktere koji su prethodno iznijeli svoj maksimum u smislu ostvarenog napretka (žirondinci za konstitucionalistima, jakobinci za žirondincima), dok je kod revolucije 1848. slučaj obrnut.¹² Stranka proletarijata

⁹K.Marx, '18. Brumaire Louisa Bonaparte', Svjetlost, Sarajevo, 1974., 12. str

¹⁰K.Marx, '18. Brumaire Louisa Bonaparte', Svjetlost, Sarajevo, 1974., 20. str

¹¹K.Marx, '18. Brumaire Louisa Bonaparte', Svjetlost, Sarajevo, 1974., 25. str

¹²K.Marx, '18. Brumaire Louisa Bonaparte', Svjetlost, Sarajevo, 1974., 25. str

pojavljuje se kao dodatak demokratima sitnim trgovcima, koji ju onda puštaju niz vodu u lipanjskim događanjima. Zatim sama demokratska stranka koja je vezala svoju sudbinu za republikance biva izdana u trenutku kad su se oni osjetili sigurnima na vlasti, da bi se isto to dogodilo republikancima, kada su oni se oslonili na stranku 'reda' (rojaliste). Na kraju identična sudbina stiže i rojaliste, koji su se oslonili na oružanu silu, kad vojska podrži puč Bonapartea. U ovome se ogleda regresivan, odnosno, farsičan karakter revolucije 1848.

Arnold Toynbee

U svakom dobu, društvu i civilizaciji, proučavanje povijesti je pod velikim utjecajem dominantnih trendova tog mjesta i vremena. U naše vrijeme, radi se o industrijskom kapitalizmu, i parlamentarnom predstavničkom političkom sustavu nacionalne države, koji zovemo demokracija. Ovaj industrijski sustav ima svoju ljudsku dimenziju u podjeli rada, dok se ona ne-ljudska dimenzija ogleda u primjeni suvremene zapadne znanstvene misli na materijalne okolnosti u kojima živimo.¹³ Moć ovih 'institucija' najbolje se ogleda u njihovom utjecaju na način na koji razmišljamo, što nije naročito teško prepoznati.

„I tu sada vidim poslednji veliki zadatak zapadnjačke filozofije, jedini još preostali za staračku mudrost faustovske kulture, zadatak koji izgleda predodređen vekovnim razvitkom naše duševnosti. Nijedna kultura nije slobodna u izboru puta i stava svoga mišljenja. A ovde, međutim, prvi put jedna kultura može da predvidi koji je put sudbina njoj odabrala.„Lebdi mi pred očima jedan specifično zapadnjački način ispitivanja istorije u najvišem smislu, način koji se još nikada nije pojavio i koji je morao ostatistran i za antičku i za svaku drugu dušu. Jedna obuhvatna fiziognomika celokupnog bića, morfologija postajanja svega što je ljudsko.“ (Spengler 2000. p. 214)

U Istraživanju povijesti, Toynbee navodi anegdotu iz svog djetinjstva, opisujući kako je u mladosti često obitavao kod obitelji jednog profesora iz sfere prirodnih znanosti.¹⁴ Kad se prvi put zatekao u profesorovoj radnoj sobi, na policama za knjige nalazilo se puno toga iz književnosti i ostalih znanosti, ravnopravno s literaturom iz znanstvenog područja za koje je dotični profesor bio stručnjak. Međutim, kako su godine prolazile, literatura iz njegovog polja je sve više potiskivala ostalu literaturu, da bi na kraju sve što nije pripadalo znanosti kojom se profesor bavio završilo na tavanu, zamijenjeno znanstvenim časopisima. Ove časopise Toynbee naziva industrijskim sustavom u književnoj formi, sa svojom podjelom rada i hiperprodukcijom članaka iz sirove materije.¹⁵

Jedna od grana u kojoj Toynbee detektira širenje industrijskog pristupa, za koji u ovom slučaju ne možemo tvrditi da je nužno najbolji pristup, kao što to ne možemo tvrditi ni po pitanju

¹³A. Tonybee, 'Istraživanje istorije', Prosveta, Beograd, 1970, 30. str

¹⁴A. Tonybee, 'Istraživanje istorije', Prosveta, Beograd, 1970, 30. str

¹⁵A. Tonybee, 'Istraživanje istorije', Prosveta, Beograd, 1970, 30. str.

života i rada generalno, je i povijest. Kao primjer povjesničara koji je podlegao ovakvom pristupu, ističe se Theodor Mommsen, koji je u svojim mlađim danima napisao po Toynbeeju sjajnu knjigu *Povijest Rimske Republike*. No, Mommsen je iz nekog razloga postao nezadovoljan svojim radom, i posvetio se bavljenju zapisima na latinskom i enciklopedijskom prezentiranju rimskog ustavnog prava.¹⁶ Mommsen je ogledni primjer generacije povjesničara koji su se umjesto intelektualnog rada posvetili objavljivanju katalogiziranih sirovih materijala iz svoje branše (zapisi, dokumenti, i slično).

Druga sila koja ima velik utjecaj je nacionalizam, unatoč tome što zapadna demokracija u teoriji idealizira bratstvo čitave ljudske vrste i humanizam, realna politika svijeta u kojem živimo je militantni nacionalizam. Duh nacije je, piše Toynbee, nudio jedinstveni pogled na povijest jer je pomirio ljudsku želju za jedinstvom vizije s podjelom rada koja proizlazi iz industrijskog sustava.¹⁷ Ovome povjesničare nije vodio samo duh vremena koje se odlikuje nacionalizmom, već i to što su im nacionalne arhive povijesne građe bile lako dostupne, što je omogućilo povećanu produkciju njihovih radova.

Međutim, pojavom nacionalnih država čiju se povijest ne može tumačiti u izolaciji i izvan širih tokova, kao što je između ostalih i Hrvatska, mijenjaju se i uvjeti rada povjesničara u tim zemljama generalno, i zapadni svijet sve manje slični tome kakav je bio prije 150 godina. Sve dotad, dominantne sile industrijalizma i nacionalizma udruženo su gradile velike sile od država, ali od 1875. nadalje, one počinju raditi u suprotnim pravcima. Dok industrijalizam, odnosno, kapitalizam sistematski uvećava polje operacija preko dometa čak i najvećih sila, nacionalizam proizvodi svijet koja više ne samo da nije u stanju formiranja velikih sila, već ni manjih tvorevina koje bi bile suštinski nezavisne u političkom, ekonomskom i kulturnom smislu.¹⁸

Dva svjetska rata u potpunosti su izmijenila geopolitičku sliku svijeta, nakon nestanka austro-ugarskog i osmanskog carstva, nestala su i kolonijalna carstva kao što su britansko, francusko ili nizozemsko. Iako se broj nezavisnih država formalno povećao, u realnosti je situacija drugačija, a mnoge i otvoreno traže pomoć razvijenog svijeta, koji je donedavno ratovao za dominaciju, dok se danas ekonomski udružuje na bazi ravnopravnosti (zapadna Europa). Toynbee zaključuje kako je u ovom novom dobu dominantna svijest u zajednici kako se pripada

¹⁶A. Tonybee, 'Istraživanje istorije', Prosveta, Beograd, 1970, 30. str

¹⁷A. Tonybee, 'Istraživanje istorije', Prosveta, Beograd, 1970, 35. str

¹⁸A. Tonybee, 'Istraživanje istorije', Prosveta, Beograd, 1970, 38. str

i nečemu širem od nacije i države, te da je ovo nakon 4 stoljeća svojevrsni povratak na srednjovjekovnu paradigmu kad su tu svijest određivale nadnacionalne sile poput Vatikana ili Sv. Rimskog Carstva.¹⁹

Ove promjene, ukoliko su točno detektirane, trebale bi onda dovesti i do promjene pristupa povjesničara i smanjenja prisutnosti nacionalnog elementa u njihovom radu. Dva pitanja koja proizlaze iz ovoga su sljedeća, kojem će se području istraživanja povijesničari sa zapada težiti u novom vremenu, i drugo, važnije pitanje, postoji li neko područje u povijesti koje je apsolutno, bez upliva relativnosti ovisne o društvenim okolnostima u kojima pojedini povijesničari djeluju?²⁰

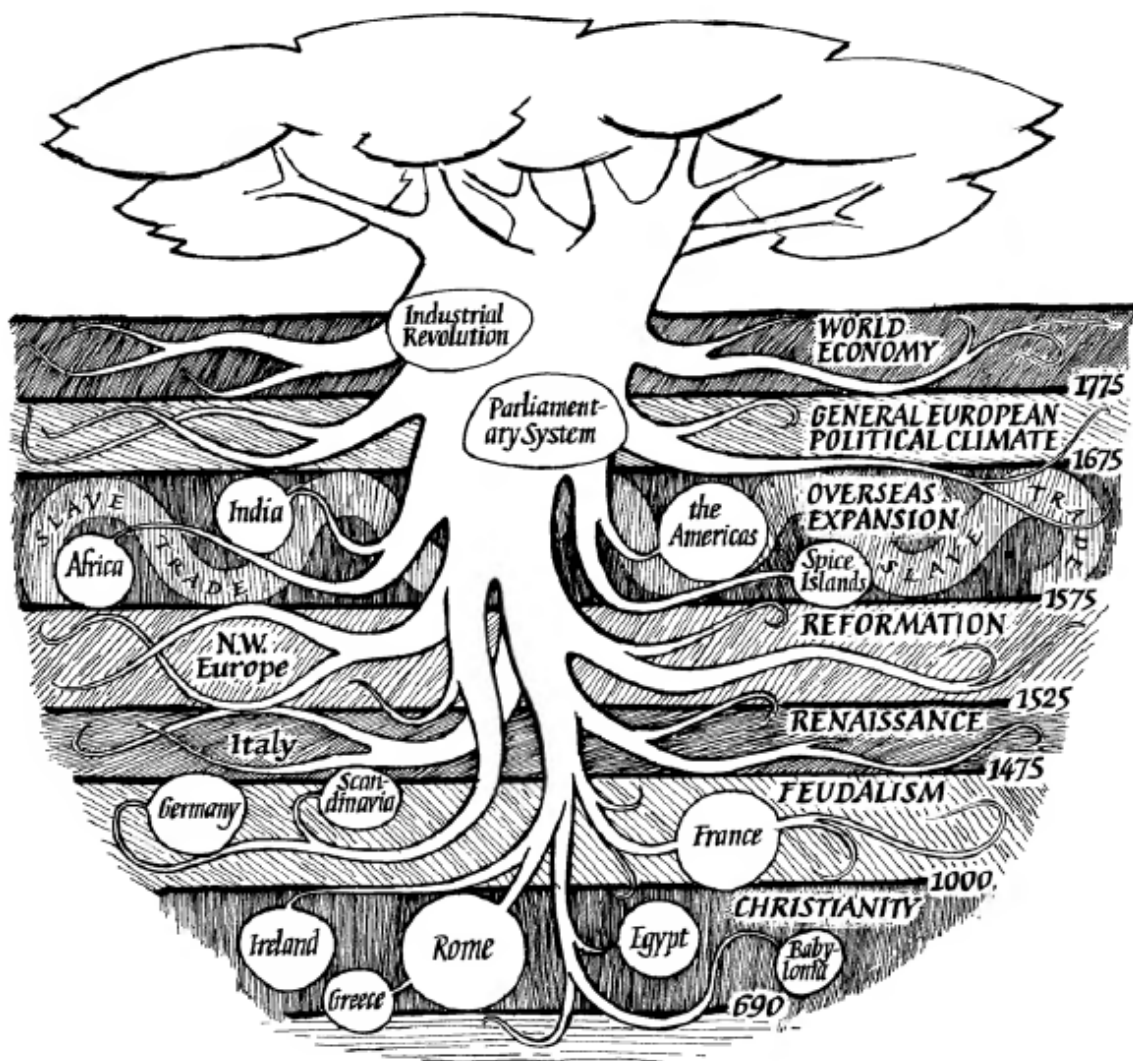
Ukoliko bi se ispostavilo kako nema unutar povijesti područja koje je slobodno od utjecaja socijalnih faktora, to bi značilo da je relativnost povijesne misli apsolutna, i stoga bi daljnje proučavanje povijesti kako bismo u njoj pokušali prepoznati neke uzorke bilo besmisleno. No, ovaj zaključak nam se još ne nameće, stoga nastavljamo potragu za takvim područjem povijesti. Toynbee se prvo fokusira na suvremenu Veliku Britaniju u ovoj potrazi. Ova zemlja je donedavno bila velika sila, a posebna je i zato što je zbog svog geografskog položaja i politike bila relativno izolirana od ostatka Europe. Razmatrajući može li se engleska, odnosno, britanska povijest proučavati bez uzimanja ostalih dijelova svijeta u obzir, Toynbee ju dijeli u nekoliko era, počevši od posljednje:

- a) ustroj industrijskog sustava ekonomije (od kasnog 19. stoljeća do vremena kad je knjiga nastala)
- b) uspostavljanje vlasti Parlamenta (od posljednje četvrtine 18. stoljeća do posljednje četvrtine 19. stoljeća)
- c) kolonijalistička ekspanzija (od druge polovine 16. stoljeća do posljednje četvrtine 18. stoljeća)
- d) period reformacije (druga četvrtina 16. stoljeća)
- e) period renesanse (od posljednje četvrtine 15. stoljeća do druge četvrtine 16. stoljeća)
- f) feudalizam (od 11. stoljeća do posljednje četvrtine 15. stoljeća)

¹⁹A. Tonybee, 'Istraživanje istorije', Prosveta, Beograd, 1970, 38. str

²⁰A. Tonybee, 'Istraživanje istorije', Prosveta, Beograd, 1970, 38. str

g) prelazak Engleske s religija tzv. doba heroja na zapadno kršćanstvo (od kasnog 6. stoljeća)²¹

Slika 1²²

²¹A. Tonybee, 'Istraživanje istorije', Prosveta, Beograd, 1970. 39. str

²² A. Tonybee, 'Istraživanje istorije', Prosveta, Beograd, 1970. 39. str

Ono što je evidentno jest činjenica da što dalje u prošlost idemo, sve manje je osnova za pretpostavku samodostatnosti u engleskoj povijesti, a prelazak na kršćanstvo s kojim de facto počinje engleska povijest je potpuna antiteza samodostatnosti i izoliranosti, budući da je doslovno riječ o integraciji izoliranih plemenskih zajednica u zapadni svijet. Feudalni sustav je u mnogome posljedica vikinških invazija na Englesku, a nakon normanskog osvajanja, njihove institucije prodiru u sve spore društva, pa možemo reći da je bez Francuske i Skandinavije nemoguće razumjeti engleski feudalizam, kao ni renesansni period bez Italije.

Reformacija je isto tako bila širokih razmjera, te je njome zahvaćen najveći dio sjevera zapadne Europe, a kolonijalni ekspanzionizam se odvijao u kontekstu europskih ratova i borbe za premoć između kontinentalnih sila, između ostalog i na morima. Preostaju nam posljednja dva perioda za razmatranje, a za ekonomsko-političke procese koji su ih obilježili se generalno smatra da su autohtoni i zatim izvezeni iz Engleske u ostatak svijeta. Zaključak je da ni to nije slučaj, jer je parlamentarni sustav proizvod političkih težnji koje nisu specifične samo za Englesku, već se slična situacija razvijala i u Francuskoj. Što se tiče industrijske revolucije, ona se pak odvija u ekonomskom kontekstu koji je širi od pukog britanskog, možemo reći da je riječ svjetskoj ekonomiji europskih pomorskih sila.²³

Iz svega ovoga slijedi da engleska, odnosno, britanska povijest nije i nikad nije bila područje koje je moguće razumjeti samo za sebe i neovisno od svih ostalih, a budući da to vrijedi za britansku povijest, Toynbee zaključuje, *a fortiori* mora vrijediti i za sve ostale zemlje.²⁴ Ono što se logično nameće je to da je potrebno povijest analizirati na entitu većem od nacije.

Društva se tokom svog postojanja sreću s brojnim preprekama, i u svakoj situaciji, neka od njih se uspiju izboriti s tim preprekama, dok neka to ne uspijevaju. Kao što izolirana britanska povijest nije razlučiva bez uzimanja u obzir drugih nacionalnih država, isto vrijedi i za povijest npr. Venecije, koju je nemoguće razumjeti bez uzimanja u obzir Milana, Genoe, Firenze i drugih gradova-država sjeverne Italije. Njihove sudbine moramo pratiti istovremeno, ne zasebno, već gledajući uvijek širu sliku. Promatrajući povijest na ovaj način, možemo primjetiti kako se svojevrsan red izdiže iz kaosa, te kako nam postaje jasno ono što je prije bilo nerazumljivo.²⁵

²³A. Tonybee, 'Istraživanje istorije', Prosveta, Beograd, 1970. 41. str

²⁴A. Tonybee, 'Istraživanje istorije', Prosveta, Beograd, 1970. 41. str

²⁵A. Tonybee, 'Istraživanje istorije', Prosveta, Beograd, 1970, 41. str

Rezultati ovakvog pristupa povijesti mogu se demonstrirati na slučaju antičke Grčke 725-325 p.n.e. Na početku ovog perioda, ovo društvo koje su činile brojne države, pogođeno je nestašicom. Različiti polisi su se borili s ovim problemom na različite načine, neki su, poput Korinta, raselili višak populacije i kolonizirali prekomorske teritorije, šireći na ovaj način prostor grčkog svijeta, dok su drugi, poput Sparte, napadali svoje najbliže susjede i osvajali njihovu zemlju, kako bi ju mogli iskorištavati, što je zahtijevalo trajnu vojnu silu koja bi zadržala te teritorije, a to je dovelo do temeljite militarizacije kompletnog spartanskog društva. Atena pak nije odabrala nijedan od ova dva puta, već je prilagodila svoje gospodarstvo i okrenula se izvozu dobara, te reformirala svoj politički sustav kako bi omogućila utjecaj novoj ekonomskoj klasi izrasloj iz ove promjene, čime je ujedno otvorila i bila lučonoša novih tokova društvenog razvoja za čitavu grčku civilizaciju.

U svojoj progresivnoj diferencijaciji komponenata društva, antička grčka povijest tokom 4 stoljeća o kojima je bilo govora pokazuje istu 'konfiguraciju' kao što je to slučaj sa povijesti sjeverne Italije u srednjem vijeku, i sa povijesti zapadne Europe u modernom dobu, tvrdi Toynbee.²⁶ Međutim korijene današnjeg zapadnog društva moguće je pratiti samo do njegove grčko-rimske faze, što je kronološki posljednja faza u razvoju antičkog grčkog društva, ne i do 'helenističke' faze o kojoj je bilo riječi. Zaključci koji se nameću iz ovoga su sljedeći; razumljivo područje povijesne znanosti čije smo okvire ugrubo odredili, su društva s većom širinom, i vremenski i prostorno, nego što su to nacionalne države ili ranije gradovi-države, ili bilo koje druge političke zajednice.²⁷

Te političke zajednice su ujedno i integralni dijelovi jednog šireg društva, koje predstavlja cjelinu koja je u suštini nedjeljiva, te ujedno predstavljaju tek artikulacije pravih društvenih entiteta i nisu nezavisni entiteti sami po sebi.²⁸ Društva čiji su dijelovi polisi poput Atene ili nacionalne države poput Velike Britanije jesu nezavisni entiteti, utoliko što svako od njih predstavlja razumljivo područje povijesti, su istovremeno povezana jedno s drugim u smislu da sva pripadaju istoj vrsti društava.²⁹ Nijedno pojedinačno društvo koje proučavamo ne obuhvaća čitav ljudski rod i ne prostire se čitavim prostorom koji ljudski rod naseljava. Naše

²⁶A. Tonybee, 'Istraživanje istorije', Prosveta, Beograd, 1970, 42. str

²⁷A. Tonybee, 'Istraživanje istorije', Prosveta, Beograd, 1970, 42. str

²⁸A. Tonybee, 'Istraživanje istorije', Prosveta, Beograd, 1970, 42. str

²⁹A. Tonybee, 'Istraživanje istorije', Prosveta, Beograd, 1970. 42. str

zapadno društvo, koje još funkcionira, nije bilo ni začeto dok helensko društvo nije zašlo u svoj kasni period, a to isto helensko društvo, iako se pokazalo kao jedan od izvornih predstavnika vrste, ne postoji već 13 i pol stoljeća.³⁰

Posljednja stvar koju Toynbee iznosi u vezi ovog zaključka glasi da je kontinuitet između povijesti različitih društava slabiji nego kontinuitet između različitih poglavlja u povijesti bilo kojeg pojedinog društva, no u vremenskom odnosu dva društva iz različitih doba, a to su zapadno i helensko, primjećujemo neksus koji se metaforički može opisati kao 'pripadnost'.³¹

Gledište povijesti kao jednosmjernog procesa koji je svojom ukupnošću vodio baš ka točki u kojoj se istraživač nalazi se odbacuje i umjesto njega se prihvaća koncept prema kojem imamo više različitih procesa i povijesnih narativa koji se odvijaju. Analizirajući genezu čak 23 civilizacije, Toynbee razmatra razloge zbog kojih su one propadale. Jedno od svojevremeno najpopularnijih objašnjenja bilo je ono Oswalda Spenglera, koji je civilizaciju uspoređivao s organizmom, podložnim istom procesu starenja kao i pojedinac, međutim, Toynbee odbacuje ovakav pristup. Karakterizirajući civilizaciju kao samorazumljivo polje za proučavanje u subjektivnom smislu, a u objektivnom kao zajedničko područje aktivnosti ljudi čije su individualne energije glavni pokretač toka povijesti i ono što određuje životni vijek određenog društva.³²

Je li moguće odrediti ili predvidjeti što će proisteći iz njihovih akcija i interakcija? Dogmatska viđenja, kako Toynbee opisuje Spenglerovo, po kojima sva društva imaju predodređeni životni vijek, jednako su besmislena kao i da tvrdimo kako se sve predstave sastoje od jednakog broja činova.³³ Također odbacuje i Platonovu teoriju prema kojoj bi propast slijedila iz zanemarivanja zakona eugenike od strane vođa društva o kojem se radi, kao i 'znanstveno' objašnjenje prema kojem sva materija mora proći dezintegraciju iz drugog zakona termodinamike. Zatim uzima u razmatranje teoriju ciklusa u povijesti, koja pretpostavlja da civilizacije nasljeđuju jedna drugu po prirodnom zakonu, u vječnom krugu života i smrti, međutim zaključuje da to što smo prepoznali određene ponavljajuće obrasce u procesu

³⁰A. Toynbee, 'Istraživanje istorije', Prosveta, Beograd, 1970. 42. str

³¹A. Toynbee, 'Istraživanje istorije', Prosveta, Beograd, 1970. 42. str

³²A. Toynbee, 'Istraživanje istorije', Prosveta, Beograd, 1970. 155. str

³³A. Toynbee, 'Istraživanje istorije', Prosveta, Beograd, 1970. 155. str

civilizacije ne znači da oni pripadaju cikličkom procesu, već je uz ta povremene ponavljajuće obrasce prevladavajući smjer ipak progresivan.

No, civilizacije u svakom slučaju doživljavaju padove, ali njihova dezintegracija nije nužno sljedeći akt u ovoj priči, iako je to ono što se dogodilo recimo helenskoj civilizaciji. Postoje slučajevi, poput recimo egipatskog, gdje je efektivni društveni slom doveo ne do dezintegracije, već svojevrsne mumifikacije, unatoč tom slomu koji se dogodio oko 3 milenija prije nove ere, odbijalo se dezintegrirati i preživjelo je još 2500 godina, što je po Toynbeeju otprilike 3 puta duži period nego što su bili rođenje, rast, razvoj i slom tog društva.³⁴

Konačni zaključak do kojeg Toynbee dolazi je sljedeći, moguće je identificirati esenciju rasta društva, svojevrsni elan, zahvaljujući kojem društvo pristupa izazovu i savladava ga, koji izbacuje društvo iz ravnoteže i uvodi ga odmah u nove izazove, što implicira koncept rasta.³⁵ Slično se događa i kod dezintegracije, samo što društvo umjesto uzastopnih uspjeha u savladavanju izazova niže uzastopne neuspjehe. Ovdje se navodi primjer iz helenskog slučaja, gdje se neuspjeh u zadatku uspostavljanja svjetskog poretka, od neuspjeha Atene i delske lige, preko neuspjeha Filipa Makedonskog s korintskom ligom, pa do Augusta i Pax Romane.³⁶

Izgleda da postoji jasna sličnost u smislu ponavljanja i ritma, pa su i procesi rasta i dezintegracije simetrični, s tim što se kod rasta isti izazov nikad ne javlja dvaput, sve dok se te izazove uspješno rješava, dok se kod procesa dezintegracije isti izazov uporno javlja dok ne dovede do nekog iznuđenog i manjkavog rješenja ili kompletnog sloma društva, pa je i dezintegracija društva kumulativan proces. Glavni kriterij koji i uzrok ovoga jest gubitak sklada između elemenata koji su dotad koegzistirali u društvu kao dio iste cjeline, što vodi u društveni razdor, a ovakvi razdori mogu biti vertikalni (između geografski razdvojenih zajednica) ili horizontalni (između društveno razdvojenih zajednica).

³⁴A. Tonybee, 'Istraživanje istorije', Prosveta, Beograd, 1970. 222. str

³⁵A. Tonybee, 'Istraživanje istorije', Prosveta, Beograd, 1970. 222. str

³⁶A. Tonybee, 'Istraživanje istorije', Prosveta, Beograd, 1970. 222. str

Thomas Carlyle

Filozof sa sasvim drugačijim gledištem na povijest je Thomas Carlyle, koji u svom djelu *O herojima, heroizmu i obožavanju heroja* iznosi jedan kompletno drugačiji pogled na povijest, koji se zasniva na pojedincima. Univerzalna je povijest, po Carlyleu, povijest onoga što su pojedinci postigli u svijetu. Bile su to vođe ljudi, i u širem smislu kreatori svega onoga čemu je generalna masa doprinijela da se postigne. Carlyle u svom djelu navodi nekolicinu tih uzora, a to su Odin, heroj kao božanstvo, Muhamed kao prorok, Dante i Shakespeare kao pjesnici, Luther kao svećenik, Rousseau i Burns kao intelektualci, te Cromwell i Napoleon kao vladari.

Kako je Odin – čovjek, došao do toga da ga se smatra za vrhovnog boga? Za Nordijce, on je bio učitelj, vođa, heroj. Pripisivane su mu velike moći, kao i mudrost. U ovom obožavanju heroja, tvrdi Carlyle, leže korijeni paganizma.³⁷ Isto tako, štujući heroje, transcendentalno se štuje velike ljude. Štoviše, u ovome on pronalazi ne samo korijene paganizma, već i korijene kršćanstva i ostalih religija.

Druga faza štovanja heroja je štovanje proroka. Velikog čovjeka više se ne poštuje kao boga, čak se to smatra i velikog pogreškom. Muhamed je rođen u 570. godini naše ere, iz obitelji Hoshema.³⁸ Iako siromašan, bio je povezan s čelnim ljudima svoje zemlje, njegovo pleme je tada vladalo. Od mladosti je bio pronicljiv, njegovi sudruzi su ga nazvali ‘Al Amin’, što će reći ‘vjeran’, no tek u zreloj dobi prvi put je progovorio o svom poslanju. Imao je 40 godina kad se vratio iz osame u koju se uvijek upućivao tokom Ramadana i priopćio svojoj ženi da je stekao milost neba i da mu je sve otkriveno.

Muhamedu je dugo trebalo da ga ljudi započnu shvaćati ozbiljno, i tek nakon tri godine je stekao manji broj sljedbenika. Propovjedao je misionarima koji su dolazili u Meku, a njegove rodbinske veze štatile su ga od onih koji bi mu učinili nešto nažao, ali na kraju je morao prijeći u Abisiniju da bi izbjegao njihov gnjev. Morao se skrivati u pećinama, prurušavati se i uvijek strahovati za život, u 13. godini svog poslanja prebjegao je u mjesto koje se zvalo Yathreb, a

³⁷T. Carlyle, ‘O herojima, obožavanju heroja, i herojskom’, Politička kultura, Zagreb, 2004. 16. str

³⁸T. Carlyle, ‘O herojima, obožavanju heroja, i herojskom’, Politička kultura, Zagreb, 2004.61. str

danas se zove Medina, 'Prorokov grad'.³⁹ Na kraju, kad je već postao starac, umoran od proganjanja, uzeo je oružje i odlučio svoje neprijatelje poraziti silom. Za arapsku naciju njegov uspon bio je ogromna stvar, prije njega bila je to samo siromašna zemlja pastira i pustinjaških nomada, može se reći da ju je Muhamed preporodio i stavio na kartu svijeta.

Sljedeći heroj kojeg Carlyle razmatra je pjesnik. I u staro i u novo vrijeme, malo je pjesnika za koje se smatralo da su toliko veliki da je praktično bio grijeh reći nešto protiv njih, a William Shakespeare i Dante Alighieri su najveći među njima po Carlyleu. Dante je za života bio ne naročito cijenjen i važan čovjek, a ipak se o njemu govori i piše i stoljećima nakon njegove smrti. Rođen je u Firenzi, kao pripadnik više klase, 1265.⁴⁰ Stekao je vrhunsko obrazovanje za ono vrijeme, bio je vojnik, diplomat, i na kraju glavni sudac. Zaljubio se u djevojku koja se udala za drugog, i ubrzo zatim umrla.

Dante je umro u Ravenni, u dobi od 56 godina, zavađen s Firenzom koju je morao napustiti. Kad su Firentinci tražili njegovu tijelo stotinjak godina kasnije, nakon što je njegova reputacija porasla, ljudi Ravenne nisu im ga htjeli predati. Carlyle u Danteovom pjesničkom intenzitetu vidi ono što ga je izdvajalo od ostalih.

Kao što je Talijan Dante umjetnički utjelovljavao srednji vijek i religiju, naš unutrašnji život, tako je Shakespeare utjelovljavao naš izvanjski život Europe svog vremena, s kojim se samo Goethe može uspoređivati od modernih pjesnika. Za Shakespeareovu posebnu sposobnost Carlyle vidi njegov intelekt, štoviše naziva ga jednim od najvećih u tom pogledu.⁴¹ U njegovim dramama, citirajući Novalisa, pronalazi proizvode prirode, duboke kao što je i sama ta priroda. I najnovije generacije ljudi će naći novo značenje u Shakespeareu, nova objašnjenja vlastite ljudskosti.

Nakon pjesnika, na redu je svećenik, začetnik protestantizma Martin Luther. Slično proroku, u njemu je također svjetlost inspiracije onih oko sebe, on ih objedinjuje sa onim što je sveto i nevidljivo. Kao što je prorok duhovni kralj svojih ljudi, svećenik je njihov duhovni zapovjednik. Bilo je svećenika koji su u mirnijim vremenima uzorno služili, međutim svećenici koji se pokažu kao pravi vjerski vođe u kriznim i opasnim vremenima naravno imaju poseban

³⁹T. Carlyle, 'O herojima, obožavanju heroja, i herojskom', Politička kultura, Zagreb, 2004. 71. str

⁴⁰T. Carlyle, 'O herojima, obožavanju heroja, i herojskom', Politička kultura, Zagreb, 2004. 102. str

⁴¹T. Carlyle, 'O herojima, obožavanju heroja, i herojskom', Politička kultura, Zagreb, 2004. 125. str

prestíž. Iako djeluje da se protestantizam protivi glorifikaciji heroja, Carlyle zaključuje kako je on bio nužna pobuna protiv lažnih suverena, tj. jedan bolan ali neminovan korak prema uspostavljanju vladavine pravih suverena. Po njemu, Reformacija nije nešto novo, već povratak na pravu istinu i stvarnost, jer pravi reformisti streme teokraciji, ili kako Carlyle kaže, božjoj vladavini.

Nakon heroja-bogova, proroka, pjesnika, i svećenika, u novije vrijeme se pojavljuju heroji intelektualci, čija je pojava potpomognuta pojavom tiskarskih strojeva. Intelektualci su najbitnije persone autorovog vremena, smatra on. Ima ih autentičnih i onih koji to nisu. Intelektualci su ti koji pišu izgovaraju ono originalno, iskreno i genijalno. Intrinzično, kaže Carlyle, to je ista funkcija koju su ranije obavljali proroci ili svećenici recimo, ona misija kojoj su svi heroji posvećeni. Nije li knjiga, od svih stvari koje zatičemo, a da su proizvod čovjeka, daleko najvrijednija i najčudesnija? Nije li najviša čovjekova sposobnost, a to je misao, ta koja stoji iza knjige?

Nalazeći kod Rousseaua mnoge zamjerke, od fizičkih, pa do navodnog egoizma, Carlyle mu ipak priznaje kako ima prvu i osnovnu karakteristiku heroja, a to je srčanost. Ipak, njegova djela naziva nezdravima, poput Rousseaua samog. Francuska revolucija po njemu je svog 'evangelista' našla u Rousseau-u.⁴² Njegove 'deliriozne špekulacije' probudile su određeni delirij u čitavoj Francuskoj. Dolazimo na koncu do zadnje forme heroizma, a to su kraljevi. Oliver Cromwell i Napoleon Bonaparte su Carlyleovi kraljevi za ovu prigodu. Zanimljivo, Carlyle pretpostavlja Cromwella Napoleonu kao superiornijeg. Ipak, Napoleona na kraju krsti posljednjim velikanom, unatoč svom negativnom mišljenju o francuskoj revoluciji i njegovoj vladavini.

⁴²T. Carlyle, 'O herojima, obožavanju heroja, i herojskom', Politička kultura, Zagreb, 2004. 216. str

Zaključak

Nakon misaone šetnje kroz evropska stoljeća, pratili smo ovu uzbudljivu borbu i nastojanja čovjekove misli da shvati zapravo svoje vlastito djelo. Ono što mu je najbliže, tako reći pod rukom i djelo njegovih ruku i uma, pokazuje se najdaljim. Dok je čovjek uspio otkriti mnoge zakone udaljenih svjetova, još uvijek je u nedoumici sa zakonima i problemima svoga vlastitoga povijesnog bivstvovanja. Posljedica je to kompleksnosti i nedovoljne transparentnosti historijskih činjenica, odnosa i procesa, što je ujedno i razumljivo s obzirom na mjesto historije u prirodnom toku stvari. Ona je ipak posljednja karika prirodnoga razvoja koja u sebi sadrži kategorije i zakone i anorganske i organske prirode, ali još dodaje svoj specifikum, veoma složen i mnogostruk. (Vranicki 1994: str. 9)

Razmatrajući Carlyleovu teoriju velikih ljudi, smatram kako je uloga pojedinaca kod njega ipak prenaplašena, i da značajni pojedinci nisu ti koji određuju tokove povijesti u tolikoj mjeri, a posebno je njihova uloga sve manja kako vrijeme odmiče. Djeluje mi da je ova teorija, s obzirom na to kada je nastala (1841.) proizvod stoljeća njegovanja aristokratske dogme, iako naravno mora se priznati da bi mnoge stvari u povijesti izgledale drugačije da se umjesto povijesne osobe X na određenom mjestu u određeno vrijeme našla neka druga povijesna osoba Y. Međutim, istinske velike promjene i povijesne prekretnice su daleko češće rezultat po mom mišljenju puno širih stremljenja i društvenih pokreta, više nego genijalnih individua.

Iako se ne slažem ni s cikličkom teorijom Arnolda Toynbee-ja, mislim da je njegov izuzetno studiozan rad u mnogim stvarima dobro argumentiran. Osobno sam najbliži poziciji Karla Marxa, koja nameće klasnu borbu kao glavnog nositelja povijesnih promjena i napretka, što je i prikazano u njegovoj analizi događaja u Francuskoj, doduše u ovom slučaju kroz poraz progresivnih snaga pariškog proletarijata i pobjedu političke reakcije.

No kao što Vranicki gore u citiranom odlomku kaže, povijesni su događaji kompleksni i nedovoljno transparentni, što često doprinosi našim pogrešnim pretpostavkama i neutemeljenim viđenjima, a i filozofi i povijesničari su ponekad skloni da vide zakonitosti i obrasce tamo gdje ih žele vidjeti, dok previđaju ono što je kontradiktorno njihovim teorijama.

Literatura

A.Toynbee,1970. 'Istrazivanje istorije', Prosveta, Beograd

O.Spengler,1998, 2000. 'Propast zapada', sv.1-2, Demetra, Zagreb

K.Marx,1974. 'Osamnaesti Brumaire Louisa Bonapartea', Svjetlost, Sarajevo,

T.Carlyle,2004. 'O herojima, obožavanju heroja i herojskom', Politička kultura,Zagreb

P.Vranicki,1988., 1994. 'Filozofija historije, sv.1-2, Naprijed, Zagreb